

НАУКОВІ ДИСКУСІЇ ЩОДО ПРАВОВОГО СТАТУСУ ЕМБРІОНА ЛЮДИНИ

Статтю присвячено проблемам правового регулювання статусу ембріона людини. Досліджуються різні наукові позиції із приводу прийнятності захисту ембріона людини нарівні з живою людиною. Наводиться власна позиція щодо можливості розширення правового регулювання права на життя.

Ключові слова: ембріон, правовий статус, право на життя.

Статья посвящена проблемам правового регулирования статуса эмбриона человека. Исследуются различные научные позиции по поводу приемлемости защиты эмбриона человека наравне с живым человеком. Приводится собственная позиция относительно возможности расширения правового регулирования права на жизнь.

Ключевые слова: эмбрион, правовой статус, право на жизнь.

The article is devoted to the problems of legal regulation of the human embryo status. It's studied various scientific positions on the admissibility of protecting human embryo as well as living person. It's also given my own position on the possibility of expanding the legal regulation of the right to life.

Key words: embryo, legal status, right to life.

Вступ. Останнім часом активізувалися наукові дискусії щодо правового статусу ембріона та правового регламентування початку життя не з моменту живонародження, а набагато раніше. Саме з розвитком біомедицини та біотехнологій зросла потреба в регулюванні статусу ембріона, оскільки можливості технології *in vitro* розширюють його практичне використання. У клінічній практиці досить поширеним явищем стало використання стовбурових клітин, які після пересадки мають здатність утворювати клітини будь-якого органа чи тканини, що дає змогу використовувати ембріональні стовбурові клітини для відновлення пошкоджених органів та тканин, лікування різних тяжких хвороб. Це, звичайно, є кроком уперед, адже ця методика дає змогу рятувати людські життя, дає надію на краще. Проте ембріон, у якого забирають такі клітини, гине, тому виникає конфліктна ситуація, яка не має однозначного морального та правового вирішення [1, с. 116].

Постановка завдання. Метою цієї статті є дослідження наукових дискусій щодо юридичного визнання права на захист не тільки живої людини, але й ще не народженої людської істоти, оскільки розвиток біомедицини та біотехнологій долає природний усталений стан речей, у тому числі питання продовження роду та народження людини. Однак попри теоретичну і практичну потребу в розробці означеної проблеми у спеціальній літературі проблеми початкової межі захисту правового статусу ембріона досліджено недостатньо.

Теоретичним підґрунтям для дослідження статусу ембріона особи стали праці І. Васильєвої, Г. Терешкевич, О. Кашинцевої, Н. Ярмиш та інших. З огляду на різний підхід наукового товариства до означеної проблеми вважаємо за необхідне присвятити предметну увагу дослідженню статусу ембріона в контексті права на життя.

Результати дослідження. Класично юриспруденція захищає початок життя з моменту народження. Вперше право на життя задекларовано у ст. 3 Загальної декларації прав людини в 1948 році, де зазначено, що «кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність» [2]. Таке положення носить загальний та широкий характер, не акцентує уваги на різних аспектах права на життя.

Ст. 11 Міжнародного пакту про економічні, соціальні і культурні права виводить право на життя через право на достатній життєвий рівень, вказуючи «право кожного на достатній життєвий рівень для нього і його сім'ї, що передбачає достатнє харчування, одяг і житло, і на неухильне поліпшення умов життя» [3].

Ст. 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права пов'язує захист права на життя із заборобою свавільного позбавлення життя [4], але вагомо, що Пакт у першому абзаці визначає, що «право на життя є невід'ємним правом кожної людини». Група з п'яти держав (Бельгія, Бразилія,

Сальвадор, Мексика і Марокко) запропонувала сформулювати ст. 6 таким чином, що людське життя захищене від моменту зачаття, проте пропозиція відхилилася з мотивації того, що неможливо чітко визначити вказаний момент. Однак Пакт не відкидає можливості опосередкованого захисту ненародженої життя, оскільки насправді ст. 6 (5) Пакту передбачає, що «смертний вирок не виконується щодо вагітних жінок». Оскільки немає ніяких підстав для встановлення привілеїв інтересів жінки тільки через її вагітність, це положення спрямоване на захист плоду. Таким чином, певний поступальний рівень захисту також відбувається щодо ненародженої особи.

Конвенція про захист прав людини й основоположних свобод, що затверджена Радою Європи 1950 року, у ст. 2 детермінує, що «право кожного на життя охороняється законом» [5]. Проте варто констатувати, що жоден із міжнародних документів не встановлює, кого слід вважати людиною і з якого моменту починається право на життя. Це можна пояснити історичною давністю прийнятих актів, коли і не замислювалися про тенденції розвитку біомедицини, та потребою визначення правового статусу ще не народженої людської істоти.

Про необхідність розширення тлумачення права на життя вказують і судді ЕСПЛ. Так, Ж. Де Мейер, висловлюючи думку у справі «Соєрінг проти Сполученого Королівства» [6, с. 637–658], аргументував, що ст. 2 Конвенції було прийнято 40 років тому, і в конкретних історичних обставинах вона не відображає сучасної ситуації та відстає від розвитку правової свідомості та правової практики.

Вперше на міжнародному рівні початок життя у правовому контексті розглядався у Декларації прав дитини. Цей документ визначає, що дитина має право на життя. Термін «дитина» визначається у ст. 1 як кожна людина у віці до 18 років, однак чи входить у це поняття ненароджена людина, Декларація не вказує. Підказки для правильної інтерпретації можуть бути знайдені в третьому абзаці Преамбули, яка передбачає, що «дитина внаслідок її фізичної і розумової незрілості потребує спеціальної охорони і піклування, зокрема належного правового захисту, до і після народження» [7]. У преамбулі містяться найважливіші елементи контекстуальної інтерпретації. Можна було би стверджувати, що надання преамбули розширює сферу захисту також до всіх форм людського життя до народження. Проте преамбулу може бути використано тільки як допоміжний засіб для контекстної інтерпретації, вона не може істотно розширити звичайний або природний сенс юридичної термінології. Нормативне визначення терміна «дитина» тому не і включає в себе життя до народження, і не можна інтерпретувати цей термін розширено. У процесі розробки Декларації не було і зараз немає єдиного підходу. Саме згадка про захист до народження і є своєрідним правовим консенсусом, і надалі дискусія є відкритою. Під час підписання та ратифікації Конвенції про права дитини деякі держави зробили заяву із приводу тлумачення положень щодо питання про початок життя. Наприклад, Аргентина зробила обмовку про те, що ст. 1 «тлумачиться нею в світлі того, що поняття «дитина» означає людську істоту з моменту запліднення до досягнення вісімнадцятиліття».

Позиція Європейського суду щодо права на життя ненародженої дитини знайшла своє відображення у рішенні у справі «Во проти Франції» від 8 липня 2004 року. Суть справи полягала в тому, що на шостому місяці вагітності громадяниці Франції у лікарні помилково проведено процедури, які призвели до втрати плоду віком 20–21 тижнів. Суд із прав людини, розглянувши докази сторін, дійшов висновку, що в конкретному випадку дійсно мало місце порушення статті 2 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вказуючи, що «за обставин цієї справи життя зародка було безпосередньо пов'язане із життям матері та могло бути захищене нею, особливо враховуючи відсутність конфлікту прав матері та батька, так само як прав ненародженої дитини та її батьків, тоді як втрата зародка була викликана ненавмисною недбалістю з боку третіх осіб». Суд ухилився від чіткого висловлення своєї позиції з питання, що, власне, стало підставою для розгляду справи, а тому лише зазначив, що «неможливо відповісти на абстрактне питання, чи підпадає ненароджена дитина під дію статті 2 Конвенції» [8].

Як було зазначено в рішенні у справі «Во проти Франції», право на життя може бути визнано порушеним лише за специфічних обставин, шляхом встановлення причинно-наслідкового зв'язку, що призвів до абортів та смерті зародка. Отже, загальна практика розгляду Судом спорів щодо моменту початку правової охорони життя зводиться до концепції виникнення права на життя саме з моменту народження [9, с. 88].

Все частіше національне законодавство звертається до проблеми статусу ембріона. Наприклад, в Італії Національний комітет із питань біоетики прийняв документ, що має назву «Ідентичність та статус людського ембріона». У цьому документі записано: «Комітет одностайно дійшов згоди щодо визнання моральним обов'язком трактувати людський ембріон від моменту запліднення (зачаття) відповідно до критеріїв поваги й опіки, які застосовуються до людських індивідів, яким присвоюється характеристика особистості» [10]. У ст. 6 розділу Загальних прав та свобод людини Конституції Чеської Республіки та ст. 15 Конституції Словацької Республіки вказують: «Кожний має право на життя. Людське життя гідне охорони вже до народження» [11; 12].

У наукових дискусіях присутні аргументи щодо права на захист ембріона.

А. Людський організм, що зароджується від злиття гамет, треба вважати окремою біологічною істотою, що починає своє існування. Наука говорить, що результат зачаття (зигота-ембріон) є новим ор-

ганізмом, тобто біологічною дійсністю, відмінною від яйцеклітини і сперматозоїда, які дали йому початок. Сьогодні ми знаємо, що всі клітини людського тіла мають у своєму ядрі 46 хромосом, і лише статеві клітини – жіноча (яйцеклітина) і чоловіча (сперматозоїд) – мають лише половину, тобто 23 хромосоми. Однак ембріональна клітина, зигота, яка народжується з їхнього поєднання, має вже 46 власних хромосом людського виду. Отож, вона більше не є ні сперматозоїдом, ні яйцеклітиною, а є новим людським організмом [13, с. 226]. Якщо він зародився від людських істот, то він має право на правовий захист і фундаментальне право, яке є первинним правом на життя – право на народження. В основу цього аргументу покладена концепція біоетики, що пропагує право на життя всього живого. Вона зародилася ще у 20 рр. XX ст. (Ф. Янг «Біоетичний імператив», А. Швейцер «Культура та етика» [14]).

На думку Б. Юдіна, до сфери прав людини, які захищають життя, належать право на життя; право на збереження тілесної і психологічної цілісності людини; право на повагу людської гідності (ці права поширюються не тільки на дорослу людину, а й на людський ембріон, а також на останки небіжчика); право на гідну смерть [15, с. 89]. Отже, ембріон має право на правовий захист, оскільки наділений людською гідністю.

Б. Ще один аргумент, щоби кваліфікувати ембріон як гідний предмет захисту людського життя, апелює до потенціалу ембріона. Відповідно до цієї аргументації ембріон заслуговує захисту, тому що має потенціал для розвитку в людську істоту у безперервному процесі. Проте потенційна можливість вимагає певної ймовірності, тому що потенційність – це природний хід розвитку без зовнішнього впливу [16].

У зарубіжній літературі знаходимо різке відхилення цього аргументу. Потенціал з погляду права не може розглядатися юридичним фактом. Ембріон ще не в змозі розвиватися поза утробою матері. Коли ембріон у пробірці створюється штучно, він не може вижити без імплантації в матку матері, тому залежить від зовнішнього втручання для того, щоб стати людиною, і отже, не володіє потенціалом для незалежного розвитку [17].

Ми погоджуємося з тим, що людський організм, що зароджується від злиття гамет, вже можна вважати окремою біологічною істотою, що починає своє існування. Це не тіло матері, хоча в ньому знаходиться. Якщо він зародився від людських істот, він має право на правовий захист і фундаментальне право, яке є первинним правом на життя – право на народження. Але для цього він має мати потенціал для народження, тож «запліднена яйцеклітина розвивається в людську істоту поступово, й ембріон має значну, але не абсолютну цінність» [18]. З моменту зачаття такого потенціалу ще немає. Крім того, розвиток біомедицини дає можливість зачаття *in vitro*. Для розвитку і народження повинні бути особливі умови, насамперед вміщення ембріона у лоно матері, без цього неможливий потенціальний розвиток та народження. Захищати всі ембріони на правовому рівні тільки з мотивації їхнього майбутнього є не цілком вірно.

Американська конвенція про права людини 1969 р. [19] є єдиним загальним міжнародним документом у сфері в прав людини, який містить у своєму тексті положення, що прямо розширюють захист людського життя, вказуючи, що право на життя «охороняється, в цілому, з моменту зачаття» (ст. 4). Проте у своєму рішенні «Baby Boy» Міжамериканська комісія із прав людини заявила, що цей захист не могла розглядати в абсолюті. МКПЛ послалась на історію підготовки проекту і дійшла висновку, що укладачі не хотіли відмовитися від можливості ліберального законодавства про аборт, оскільки багато американських штатів дозволяють аборт за різних умов. У зв'язку з цим Комісія постановила, що термін «в цілому» дозволяє градацію у захисті ненародженого життя. Також Комісія зазначила, що захист на життя ембріона може бути обмежений для виконання інших цілей. Цими цілями можуть бути не тільки право на недоторканність приватного життя жінок, які мають намір зробити аборт. Обмеження також може бути виправдано з метою заохочення інших цілей, спрямованих на загальне благо, зокрема, для захисту прав іншої людини, таким чином дозволяючи дослідження з ембріонами.

Необхідне правове регулювання використання ембріонів для цілей біомедицини. Рекомендації Ради Європи 1046 щодо використання ембріонів та плодів людини для цілей діагностики, терапії, наукових досліджень, промислового використання та торгівлі (1986) передбачають, що зародкам та ембріонам людини властива людська гідність, тому за всіх умов варто ставитися до них із належною повагою, і будь-яке втручання в їхній організм, навіть нежиттєздатних, повинно бути суворо обмежене і підконтрольне цілям, очевидно терапевтичним, для досягнення яких не існує інших способів.

Узагальнивши всі позиції та нормативні документи, ми дійшли висновку, що захищати право на життя з моменту зачаття неможливо як із погляду практики, так і з юридико-правового аспекту, оскільки немає переконливих доказів того, що ембріон має потенціал до майбутнього життя, і медично не завжди вдається визначити момент зачаття, мати достовірну інформацію про цей факт. Окрім того, потребує різного правового регулювання статус ембріона, зачатого в тілі матері та *in vitro*, оскільки зазвичай вони зачаті з різною метою, однак вказане первинно зумовлює дискримінаційний фактор.

Варто констатувати, що міжнародна спільнота та й окремо держави повинні визначатися з питанням правового регулювання статусу ембріона, оскільки правове регулювання тільки сприяє заго-

стренню проблеми. До тих пір, поки існує відкрита етична проблема, питання повинне мати і правовий дискурс. Захист ембріона не може ґрунтуватися на загальних принципах захисту права на життя людини, тому в стандарти захисту повинні бути введені спеціальні правові режими. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини, Конвенція про права людини та біомедицину (1997) та Декларація Організації Об'єднаних Націй про клонування людини (2005) вказують на можливість такого розвитку подій.

Список використаних джерел:

1. Качак Н. Філософсько-методологічний аналіз буття людини у світі сучасних біотехнологій / Н. Качак // Науковий вісник Чернівецького університету. Філософія. – 2013. – Вип. 663–664. – С. 115–119.
2. Загальна декларація прав людини: Міжнародний документ ООН від 10.12.1948 // Голос України від 10.12.2008 – № 236.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права: Міжнародний документ ООН від 16.12.1966 р. Електронний ресурс – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_042
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права ООН; Пакт, Міжнародний документ від 16.12.1966 р. http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043
5. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Міжнародний документ Ради Європи від 04.11.1950 р. // Урядовий кур'єр від 17.11.2010 р. – № 215.
6. Concurring opinion of judge De Meyer // Soering v UK (1989)/ Application № 1/1989/161/217 // Европейский суд по правам человека. Избранные решения. В 2-х т.-Т. 1. – С. 656–658.
7. Декларація прав дитини: Міжнародний документ ООН від 20.11.1959 р. Електронний ресурс – Режим доступу: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_384
8. Параграф 84–86 Рішення ЄСПЛ по справі «Во проти Франції» від 08.07.2004 р.
9. Семенов И.С. Право на жизнь: международно-правовой аспект: диссертация ... кандидата юридических наук : 12.00.10 / Дипломат. акад. МИД РФ. – Москва, 2009. – 224 с.
10. Comitato Nazionale per la Bioetica. Identit  e statuto dell'embrione umano / Presidenza del Consiglio dei ministri. Dipartimento per l'informazione e l'editoria... – P. 25.
11. Ustava Cesk  republiky ze dne 16. prosince 1992, ustavn  zakon c. 1/1993 Sb. ve zn n  ustavn ho zakona c. 347/1997 Sb., 300/2000 Sb., 448/2001 Sb., 395/2001 Sb., 515/2002 Sb., 319/2009 Sb. A 71/2012 Sb [Elektronick  Zdroj] Parlament Cesk  republiky. – URL : <http://www.psp.cz/docs/laws/constitution.html>
12. Constitution of the Slovak Republic passed by the Slovak National Council on 1 September and signed on 3 September 1991 [Electronic resource] Constitution Society. – URL : <http://www.constitution.org/cons/slovakia.txt>.
13. Бойко І. Ідентичність і статус людського ембріона у сучасних біотичних дискусіях / І. Бойко // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Сер. : Філософія. – 2011. – Вип. 8. – С. 217–229.
14. Швейцер А. Культура и этика [Текст] / А. Швейцер. – М. : [б. в.], 1973. – 344 с.
15. Иойрыш А.И. Правовые и этические проблемы клонирования человека / А.И. Иойрыш // Государство и право. – № 11. – 1998. – С. 87–93.
16. See W. Wieland Moralf higkeit als Grundlage von W rde und Lebensschutz / See W. Wieland // Damschen/Sch necker, op. cit. (note 8), 149 et seq.
17. Petersen N. The Legal Status of the Human Embryo in vitro: General Human Rights Instruments / N. Petersen // <http://www.zaoerv.de>
18. Report by Working Party on the Protection of the Hyman Embryo and Fetus // Steering committee on bioethics of Council of Europe. – Strasbourg, 19 June 2003 [Electronic resource] Council of Europe. – URL : <http://www.coe.int/Bioethics>.
19. IACHR, Resolution no. 23/81, case 2141 (United States of America), 6 March 1981, HRLJ 2 (1981), 110, para. 30.